

УДК 342.565.2:347.426.6:343.293](477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.19>

**ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВ
В ЧАСТИНІ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ
В РАЗІ НАЯВНОСТІ УХВАЛ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
НА ПІДСТАВІ СТ. 49 КК УКРАЇНИ**

Старцев Є.Г.,

*аспірант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0009-0003-6199-1979

Старцев Є.Г. Застосування Конституції України під час вирішення цивільних та господарських справ в частині відшкодування майнової шкоди в разі наявності ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України.

Вказується, помилкове застосування судами господарської та цивільної ланок в якості доказу ухвали кримінального суду про закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків притягнення до кримінальної відповідальності, як nereабілітуючої обставини під час встановлення майнової шкоди при вирішенні відповідних спорів. Автор відзначає, з наявного доступу до судових рішень та з їх аналізом видно, що розглядаючи справи, пов'язані із відшкодуванням майнової шкоди, не кожен суд надає правильну оцінку юридичній природі закриття кримінального провадження, що призводить до неправильного застосування вимог процесуального законодавства в частині прийняття та оцінки доказів.

В статті розглядається проблемне питання застосування практики українських судів цивільної та господарської ланки при вирішенні питань відшкодування майнової шкоди при наявності ухвали про звільнення особи від кримінальної відповідальності через сплив строків давності (зокрема, рішення Верховного Суду України), так і теоретичні аспекти, що стосуються даної проблематики із посиланням на норми Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Відповідно до судової практики, в Україні закінчення строку давності у кримінальній справі не означає автоматично відсутності цивільно-правової відповідальності за вчинене правопорушення. У випадках, коли особу звільнено особу у кримінальному провадженні у зв'язку зі спливом строку давності, все ще можуть бути підстави вимагати відшкодування

майнової шкоди в порядку цивільного судочинства.

Українські суди можуть враховувати такі фактори, як характер правопорушення, розмір завданої шкоди та надані докази при визначенні відповідальності за компенсацію в цивільних справах. Цивільне судове провадження в даному випадку має бути відокремленим від кримінальної справи з необхідністю зосередження на юридичній відповідальності за заподіяну майнову шкоду при наявності відповідних допустимих доказів, поданих стороною у справі.

Станом на сьогодні вкрай важливо ефективно орієнтуватися в особливостях таких справ і добиватися правильного тлумачення доказів у справах потенційної компенсації майнової шкоди в цивільному судочинстві.

Ключові слова: Конституція України, майнова шкода, nereабілітуючі підстави, вина особи, рішення Верховного суду України, відповідальність, строки давності, звільнення від кримінальної відповідальності.

Startsev E.H. The application of the Constitution of Ukraine during the settlement of civil and economic cases in terms of compensation for property damage in the case of decisions on exemption from criminal liability on the basis of Art. 49 of the Criminal Code of Ukraine.

It is pointed out, the erroneous application by the courts of the economic and civil links as evidence of the decision of the criminal court to close the criminal proceedings in connection with the expiration of the terms of bringing to criminal responsibility, as a non-rehabilitating circumstance during the establishment of property damage in the resolution of relevant disputes. The author notes that, from the available access to court decisions and their analysis, it is clear that when considering cases related to the compensation

of property damage, not every court provides a correct assessment of the legal nature of the closure of criminal proceedings, which leads to the incorrect application of the requirements of procedural legislation in terms of the adoption and evaluation of evidence.

The article examines the problematic issue of the application of the practice of Ukrainian civil and commercial courts in resolving issues of compensation for property damage in the presence of a decision to release a person from criminal liability due to the expiration of the statute of limitations (in particular, the decision of the Supreme Court of Ukraine), as well as theoretical aspects related to this issue with reference to the norms of the Constitution of Ukraine and the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

According to court practice, in Ukraine, the expiration of the statute of limitations in a criminal case does not automatically mean the absence of civil liability for the offense committed. In cases where a person has been acquitted in criminal proceedings due to the expiration of the statute of limitations, there may still be grounds to seek civil damages for property damage.

Ukrainian courts may take into account such factors as the nature of the offense, the amount of damage caused and the evidence provided when determining liability for compensation in civil cases. Civil proceedings in this case should be separate from the criminal case with the need to focus on legal responsibility for the property damage caused in the presence of relevant admissible evidence submitted by the party in the case.

As of today, it is extremely important to effectively navigate the peculiarities of such cases and to achieve the correct interpretation of evidence in cases of potential compensation for property damage in civil proceedings.

Key words: Constitution of Ukraine, property damage, non-rehabilitative grounds, personal guilt, decision of the Supreme Court of Ukraine, responsibility, statute of limitations, exemption from criminal liability.

Постановка проблеми: помилкове застосування судами господарської та цивільної ланок в якості доказу ухвали кримінального суду про закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків притягнення до кримінальної відповідальності, як нереабілітуючої обставини під час встановлення майнової шкоди при вирішенні відповідних спорів.

З наявного доступу до судових рішень та з їх аналізом видно, що розглядаючи справи, пов'язані із відшкодуванням майнової шкоди, не кожен суд надає правильну оцінку юридичній

природі закриття кримінального провадження, що призводить до неправильного застосування вимог процесуального законодавства в частині прийняття та оцінки доказів. Адже, відповідно до юридичної природи, закриття кримінального провадження через закінчення строків притягнення до кримінальної відповідальності не є свідченням невинуватості особи, а лише свідчить про неможливість притягнення її до відповідальності за цей злочин. Така ухвала не може бути автоматичною підставою для прийняття рішень у цивільних та господарських справах.

Аналіз наукових джерел з теми дослідження, що викладені у наукових працях з аналогічного питання містяться у статті, опублікованій у журналі «Jurisprudencija» Цей журнал видається юридичною фірмою «Bachinsky and Partners» та зосереджується на актуальних питаннях юридичної практики та теорії, включаючи аналіз судової практики, законодавчих змін та інші юридичні дослідження. Зокрема у статті розглядається, як звільнення від кримінальної відповідальності впливає на обов'язок відшкодування шкоди. Вказане дослідження аналізує різні підстави звільнення, включаючи каяття та примирення з потерпілим, і як вони можуть позначитися на цивільно-правових аспектах справи.

Інший важливий ресурс – LIGA Закон (IPSLigaZakon), де в одному з документів розглянуто вплив кримінальних процедур на цивільні позови, зокрема, в контексті звільнення від відповідальності за статтею 49 КК України. У цьому аналізі наведені приклади з судової практики, де звільнення від кримінальної відповідальності не завжди означає автоматичне звільнення від обов'язку відшкодування шкоди.

Поряд з викладеними вище дослідженнями, слід відмітити, що суди вищих ланок, на думку багатьох правників з досить великим досвідом роботи у цій галузі, не в достатній мірі приділяють вказаним обставинам увагу з огляду на різні обставини. Але, як наслідок, у подальшому певна противага суб'єктивних думок призводить до зміни викладених раніше правових позицій судами вищої ланки. І в наслідок цього є також відповідні наслідки, що відображаються на роботі правників, які обирали спосіб захисту відповідний попередній правовій позиції, але, дійшовши до стадії апеляційного чи-то касаційного розгляду справи, позиція змінюється кардинально в іншу сторону. І така проблематика часто вказує про сумнівність єдиної правової позиції, яка б підлягала застосуванню у подібних правовідносинах. При цьому, за своєю природою, правові позиції вказують не на орієнтовний, а обов'язковий механізм застосування як матеріального, так і процесуального права під час розгляду судового провадження.

До цього ж втрачається правильне тлумачення оцінки доказів у цивільному та господарському судочинстві: у цивільному та господарському процесах суди зобов'язані оцінювати докази на основі внутрішнього переконання, керуючись законом, а не механічно переносити висновки з кримінального провадження. Зокрема, стаття 79 Цивільного процесуального кодексу України та стаття 86 Господарського процесуального кодексу України встановлюють, що докази оцінюються судом на основі всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Отже вирішення справи на підставі ретельно досліджених обставин, що підлягають доказуванню на ряду з прийнятою правовою позицією Верховного суду повинні точно та неухильно відповідати змісту правових норм та не суперечити Конституції України.

Метою статті є розгляд теоретичних та практичних аспектів застосування інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності та можливість стягнення майнової шкоди з винної особи за таких обставин.

Аналіз наукових джерел. Відзначимо наступні аспекти:

Конституційні аспекти: Шевчук С. «Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні» (2007) розглядає роль Конституції у формуванні судової практики; Козюбра М. «Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція» (2008) аналізує застосування конституційних норм у різних галузях права.

Цивільно-правові аспекти відшкодування шкоди: Отрадна О. «Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань» (2014) досліджує особливості відшкодування майнової шкоди; Ківалова Т. «Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України» (2008) розглядає правові механізми компенсації збитків.

Господарсько-правові аспекти: Подцерковний О. «Господарське процесуальне право» (2018) аналізує особливості розгляду справ про відшкодування шкоди в господарських судах; Белянєвич О. «Процесуальні аспекти захисту прав суб'єктів господарювання» (2011) розглядає питання застосування конституційних норм у господарському процесі.

Виклад основного матеріалу. Конституція України встановлює основні принципи правосуддя та захисту прав громадян, що мають важливе значення для вирішення цивільних та господарських спорів:

1. **Принцип верховенства права** (ст. 8) – забезпечує застосування норм права, зокрема Конституції, у вирішенні всіх правових питань.

2. **Право на захист** (ст. 59) – кожен має право на захист своїх прав і свобод.

3. **Право на судовий захист** (ст. 55) – кожен має право звертатися до суду для захисту своїх прав.

Стаття 49 Кримінального кодексу України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. При цьому важливо розглянути такі аспекти:

1. **Закінчення строків давності** – після закінчення строку давності особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

2. **Відшкодування шкоди** – питання цивільної відповідальності, зокрема відшкодування матеріальної шкоди, на думку українських судів, не залежить від звільнення від кримінальної відповідальності та може розглядатися окремо у цивільному чи господарському суді.

У свою чергу, питання відповідальності за спричинену майнову шкоду у цивільній та господарській галузях настає в разі наявності вини, як у формі умислу, так і через необережність.

У кримінальному процесі вина – це суб'єктивна сторона злочину, яка відображає психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків.

Форми доказування вини – це способи, якими підтверджується чи спростовується вина особи в судовому процесі. Основні форми доказування вини включають:

- **покази свідків** – показання осіб, які мають інформацію про обставини справи.
- **речові докази** – предмети або документи, які мають значення для встановлення обставин справи.
- **висновки експертів** - висновки фахівців у певній галузі, які допомагають встановити фактичні обставини.

- **інші докази** – наприклад, аудіо- або відеозаписи, які можуть підтвердити або спростувати відповідний факт, що підлягає доказуванню.

У свою чергу, доказування вини є центральним етапом у судовому процесі, що дозволяє суду прийняти обґрунтоване рішення.

Судова практика українських судів цивільної та господарської галузей свідчить про застосування принципу доведеності обставин справи в разі закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності за строками давності. Суди вважають, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності не звільняє **винну** особу від обов'язку відшкодування завданої майнової

шкоди. А все через те, що таке звільнення від відповідальності не є реабілітуючою обставиною.

Однак, з огляду на теоретичні аспекти доказування наявності шкоди у цивільному та господарському процесі, з таким твердженням не можна погодитися.

До слова, **нереабілітуюча обставина** – це обставина, яка виключає кримінальну відповідальність особи, але не визнає її повністю невинною, що у свою чергу, не дає підстави для такої особи у подальшому звертатися до суду з позовом про відшкодування моральної шкоди внаслідок незаконного притягнення в до відповідальності.

Пропоную детальніше зупинитися на судовій практиці та розглянути, на що саме суди звертають увагу при вирішенні даної проблематики.

Так, Верховний Суд України своєю постановою від 02 червня 2023 року у справі № 144/1847/21 вирішив, що незалежно від того, що винний звільнений від кримінальної відповідальності на підставі того, що минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, однак обов'язок відшкодувати завдану шкоду залишається.

Згідно обставин справи, позивачка звернулася до суду із позовом до відповідача із вимогою відшкодувати їй шкоду, що була завдана смертю її сина (витрати на поховання та моральна шкода). Однак, кримінальне провадження, що було відкрите відносно відповідача за ст. 119 КК України (вбивство через необережність), було закрито у зв'язку із закінчення строків притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Незважаючи на факт припинення кримінального переслідування відносно відповідача, суд першої інстанції прийняв рішення про необхідність стягнення з нього шкоди на користь позивачки, адже закриття кримінального провадження через спливи строків є нереабілітуючою підставою та не звільняє особу від обов'язку відшкодувати завдану нею шкоду згідно вимог ЦК України.

Апеляційний суд погодився із висновками суду першої інстанції та залишив рішення без змін.

Не будучи згідним із рішенням судів першої та апеляційної інстанцій, відповідач подав касаційну скаргу, у якій посилався на те, що його винуватість не була доведена у встановленому законом порядку, а протиправність його дій вироком суду не встановлена.

Верховний Суд України у своїй постанові значає, що шкода, заподіяна особі і майну громадянина або заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою

є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи.

На думку Суду, причинний зв'язок між діями відповідача та завданою ним шкодою існує, а відтак є підстави для відшкодування завданої ним шкоди, незважаючи на закриття кримінального провадження відносно нього.

Ідентичного висновку дійшов суд і у справі № 367/6377/17.

Так, у своїй постанові від 27 лютого 2023 року Верховний Суд України приходиться до висновку про необхідність стягнення з винної особи коштів за заподіяну ним шкоду, незважаючи на закриття кримінального провадження відносно цієї особи, посилаючись на те, що така обставина є нереабілітуючою і не звільняє особу від відшкодування шкоди за скоєне.

З цього приводу пропоную дослідити норми найвищого нормативно-правового акту держави – Конституції України, яка регламентує презумпцію невинуватості особи, що відображено у змісті статті 62 основного закону.

Презумпція невинуватості особи базується на наступних засадах:

– **Особа вважається невинуватою** у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку та встановлена обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили.

– **Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість.** Обов'язок доведення вини лежить на стороні обвинувачення. Це означає, що підозрюваний або обвинувачений не повинен доводити свою невинуватість – держава, через органи слідства та прокуратури, має довести його вину.

– **Усі сумніви щодо доведеності вини особи** трактуються на користь цієї особи. Якщо в процесі розслідування або судового розгляду виникають невирішені сумніви стосовно того, чи була особа винна, ці сумніви мають вирішуватися на користь підозрюваного або обвинуваченого.

– **Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях,** а має бути підтверджений сукупністю доказів, які переконливо доводять вину особи.

Так само ні Кримінальний кодекс України, ні Кримінальний процесуальний кодекс України не містять чіткого визначення обставин, за яких звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, є нереабілітуючою обставиною, а цей факт встановлений виключно судовими прецедентами.

Відповідно до частини першої статті 1177 ЦК України шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону.

Загальні підстави відповідальності за завдану шкоду передбачені статтею 1166 ЦК України, згідно якої майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Підставою відповідальності є протиправне шкідливе винне діяння особи, яка завдала шкоду. Для відшкодування завданої шкоди необхідно довести такі факти як неправомірність поведінки особи; вина завдавача шкоди; наявність шкоди та її розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Наявність всіх зазначених умов є обов'язковим для прийняття судом рішення про відшкодування шкоди. Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає відповідальність за заподіяну шкоду.

У деліктних правовідносинах саме на позивача покладається обов'язок довести наявність шкоди, протиправність (незаконність) поведінки заподіювача шкоди та причинний зв'язок такої поведінки із заподіяною шкодою. У свою чергу відповідач повинен довести, що в його діях (діях його працівників) відсутня вина у заподіяній шкоді.

Підставою відповідальності є протиправне шкідливе винне діяння особи, яка завдала шкоду.

Відповідно до ч. 6 ст. 82 ЦПК України, вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

У аспекті досліджуваної ситуації, наявність у суду в якості обґрунтування позовних вимог ухвали про закриття справи, слід враховувати те, що така ухвала констатує лише те, що кримінальне провадження закрито у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

При цьому, слід акцентувати увагу на тому, що у кримінальному процесі звільнення від кримінальної відповідальності через закінчення строків притягнення до кримінальної відповідальності відбувається як через встановлення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, так і без встановлення як вини, так і обставин кримінального провадження.

Відповідно до усталеної судової практики, на рядку з вимогами кримінального процесу-

ального права, під час розгляду кримінального провадження в суді встановлюються всі обставини вчиненого злочину, що дає підстави для суду ухвалити обвинувальний вирок, яким відображаються обставини суспільно-небезпечного діяння, наявність шкоди тощо, призначається відповідне до кримінального кодексу покарання. Однак у такій справі, в разі встановлення закінчення строків притягнення до кримінальної відповідальності, суд звільняє особу від призначеного покарання повністю. У такому випадку видно, що під час розгляду кримінального провадження в суді, стороною захисту не подане клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Подання такого клопотання перед видаленням судді до народної кімнати для винесення процесуального рішення є більш доцільним для обвинуваченого, позаяк наслідок розгляду такого клопотання, в разі закінчення строків притягнення до відповідальності є прийняття судом ухвали, якою така особа звільняється від кримінальної відповідальності, а кримінальне провадження закривається.

В разі прийняття вказаного процесуального рішення вина особи у вчиненні злочину НЕ встановлюється.

Таким чином, під час прийняття рішень судом господарської або цивільної галузі слід розмежовувати підстави доказування наявності майнової шкоди, адже під час прийняття ухвали про закриття справи вина особи не встановлюється та підлягає доказуванню у загальному порядку, не беручи ухвалу суду прийняту у кримінальному процесі за доказ безспірності спричинення майнової шкоди.

До цього, відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК України, суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Вищевказана норма не містить положень, які дали б можливість встановити факт вчинення кримінального правопорушення, наявність вини та спричиненої шкоди у разі закриття такого провадження.

У свою чергу, слід деталізувати, що статтею 62 Конституції України встановлено, що особа не підлягає відповідальності за відсутності **обвинувального вироку суду**. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Виходячи з правового тлумачення вказаної норми основного закону, вина особи встановлюється виключно обвинувальним вирокком суду, як в цілому й обставини справи, які можуть свідчити про спричинення засудженим майно-

вої шкоди. Відсутність такого вироку вказує про неможливість встановлення обставин заподіяння шкоди наявністю ухвали про закриття кримінального провадження за строками давності.

Висновки. Отже, поєднання закриття справи з одночасним визнанням вини особи у вчиненні кримінального правопорушення є взаємовключними рішеннями і прийняття таких рішень в одній постанові про закриття справи свідчить про порушення права людини на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Отже, наявність або відсутність вини встановлюється саме під час судового провадження, якщо на час розгляду справи не закінчився строк давності.

Таким чином, вина особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, не встановлюється у справах, у яких провадження закрито за закінченням строку притягнення до кримінальної відповідальності.

Отже, надання лише ухвали про закриття кримінального провадження не може бути доказом обставин спричинення будь-якої шкоди, позаяк вина у злочині та, відповідно, у завданні збитків судом не встановлена.

Таким чином, в разі наявності ухвали про закриття кримінального провадження за строками давності притягнення до кримінальної відповідальності, однак за відсутності інших доказів, які можуть підтверджувати наявність причинного зв'язку між діями відповідача та спричиною шкодою, суд цивільної та/чи господарської

галузі у практичному застосування норм права на рядку з Конституцією України та практикою ЄСПЛ мали б відмовляти у задоволенні відповідних позовних вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
5. Кірик А.Ю. Поняття й основні способи наближення законодавства держав-членів і третіх країн до законодавства Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. С. 287–290.
6. Постанова Верховного суду у справі № 367/6377/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303092>.
7. Постанова Верховного суду у справі № 144/1847/21. URL: <https://court.gov.ua/fair/sud9931/>.
8. Юридична платформа «ЛІГА:ЗАКОН». <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00555>.